

notions a pain, trouble, death, patience (thence comparison: «scent to deaths, as alcohol»). The second soul has such features, as «to rise», «eternity», power. Additional importances of the notion alcohol are connected with lyrical subject, his time and space, condition, thought, recollection, desires, his past, hereby and future.

Key words: image, lyrics, expressionism, lyrical subject.

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2013.

УДК 821.161.2–1 (082.2)

Сергій ЦІКАВИЙ

к. філол. наук, ст. викладач,
Донецький національний університет

ТОПОС УМОВНОГО МІСТА В ПОВІСТІ ВАСИЛЯ СТУСА „ПОДОРОЖ ДО ЩАСТІВСЬКА”

У статті розглядається структура міського простору Щастівська – фіктивного міста з повісті В. Стуса. Проаналізовано зв'язок урбаністичного топосу з мотивом дороги та пам'яті, визначено таку особливість міського простору як площинність. Зроблено висновок, що попри наявність у тексті типових індустріальних маркерів, образ Щастівська має сільські ознаки.

Ключові слова: дорога, місто, мотив, пам'ять, повість, топос.

Міський топос від часів утвердження образу універсального міста – Риму – став своєрідною моделлю космосу, і вже в самій його забудові, в архітектурній структурі відображалася концепція світобачення та світосприйняття [1, 7]. За В'яч. Івановим, „місто розглядається як модель простору всесвіту. Відповідно, його організація відображає структуру світу в цілому” [2, 167–168]. Така семантика, суттєво підкріплена прикінцевим образом із „Одкровення Іоанна” – образом Міста божого – тривалий час була кодифікована в новій антиномії „місто – увесь інший світ” (пор. назву святкового благословення Папи Римського: „Urbi et Orbi”). Пізніші трансформаційні явища зумовили значну кількість перепрочитань міського топосу, переосмислення його семіотичної значущості в розбудові сюжетики: протиставлення „граду горного” та міста земного, символічне ототожнення міста й пекла, опозиція сільського й міського. Література продукує й відповідні різні міські тексти: показове явище петербурзького тексту, провінційний міський текст. А. Бушев виділяє й інші образи: місто-пекло, створюване нове місто, столиця моди тощо [3, 19].

В українській літературі топос міста стає невіддільним елементом, починаючи з середини ХІХ століття. Л. Демська-Будзуляк наголошує, що особливо інтенсивно він впроваджувався в епоху

реалізму й натуралізму, коли міська культура ставала складовою психології літературного героя [4, 11]. Саме психологічний аспект структурування топосу міста доцільно виділити як важливий вектор осмислення цієї проблеми: міська реальність динамізує людське життя, ущільнює простір зіткнень, розхитує уявлення постійними випробуваннями іншими точками зору [5, 212]. Очевидно, що в літературному творі неможливо розглядати урбаністичний топос інакше як „*проекцію духовно-душевного стану особистості. У цьому значенні літературний текст постає як досвід осягнення міста*” [6, 71].

Метою пропонованої студії є топічні особливості умовного міста з повісті Василя Стуса „Подорож до Щастівська”. Прозова спадщина В. Стуса досліджена недостатньо, що ж до повісті „Подорож до Щастівська”, то її наукова рецепція обмежується декількома публікаціями: це побіжні міркування М. Гончарука в післямові в четвертому томі видання творів письменника та спеціальні розвідки Т. Белобрової та С. Несвіта.

Публікація Т. Белобрової присвячена спробі окреслити мотивну структуру творчості В. Стуса, конкретизувавши її включенням прозового дискурсу. Окрім зауважень щодо тематичної та ідейної внутрішньої монолітності доробку митця, дослідниця помічає деякі стильові параметри його оповідань і повістей: „...*переходи від об'єктивної оповіді до внутрішнього монологу відбуваються раптово, на основі асоціативного зв'язку*” [7, 150]. На її думку, у творах Василя Стуса важливий не так сам розвиток подій – який, властиво, є нічим іншим, як „борсанням у неокрайому морі щоденності”, – а рецепція цих подій героєм, а відповідно – внутрішній характер конфлікту. Авторка цілком приймає тезу М. Гончарука про синтетичний характер Стусової прози: „*Більші прозові твори, здебільшого з ознаками повістєвого жанру („Подорож до Щастівська”, „Щоденник Петра Шкоди”, „Так бувало уже не раз”)* поставали як результат своєрідної трансформації текстів творів малих форм, що вже були написані або існували у вигляді первісних начерків” [7, 149]. Властиво, саме ці ознаки – фрагментарність, психологізм конфлікту, внутрішня єдність із життєтворчістю письменника – Т. Белоброва виділяє як засадничі у прозовому доробку.

У статті С. Несвіта проаналізовано простір міста як особливого середовища особистості, який є антитетичним як зовнішньо (місто – село), так і внутрішньо (інтелігент – робочий клас). Дослідник наголошує, що чужість героя „*лишається також однозначно екзистенціальною, адже проблеми існування людини у чужому,*

інакшому, алогічному, ворожому середовищі належать передовсім до екзистенціальних категорій” [8, 188]. Тяжіння чужорідного, диктат чужих ідеалів безпомилково визначається героєм повісті, що поглиблює його самотність: С. Несвіт проводить ґрунтовну паралель образної структури в’язничного простору самоти в ліриці В. Стуса та обставин життя героя повісті. У статті також наголошено на особливій сюжетній функції транспорту й ширше – руху, що, як видається, є одним із важливих ключів реконструювання міського топосу повісті „Подорож до Щастівська”. Ні в названих публікаціях, ні в побіжних згадках в інших джерелах окремо не проаналізовано топос міста Щастівська, що й зумовлює *актуальність* та *новизну* запропонованої студії.

Умовність та фіктивність міста Щастівськ постає самоочевидною: на це вказує, зокрема, С. Несвіт: „Щастівськ – місто, яке не існує на жодній географічній мапі” [8, 189]. У творі згадується актуальне для реального Донецька кліше: місто „*посідає перше місце в Європі по озелененню*”²⁶, та й інші вже помічені С. Несвітом топографічні реалії так само, на перший погляд, вказують на пряму асоціацію, однак виникають певні сумніви щодо доцільності такої інтерпретації. По-перше, причина авторської номінації залишається немотивованою у контексті використання реальних топонімів „Київ” та – побіжно – „Ужгород”, „Рига”, „Харків”. По-друге, у творі є непряме називання географічного Донецька в контексті футбольної команди: „...*Скупі згадки про роботу, платню, базарні ціни, збайдужені долі, телевізор, фільми, донецький „Шахтар”, сімейні клопоти...*” (підкреслення моє – С. Ц.). Постає логічне припущення щодо своєрідного „потаємного” імені міста для внутрішнього вжитку, але текстом повісті воно не підтримано: цим топонімом вільно оперує дружина героя.

Очевидно, що В. Стус не творить нового фіктивного міста (типу Ялівця із „НепрОстих” Т. Прохаська), а, радше, містифікує й очуднює реальне – подібно до прихованої топографії Праги в „Процесі” Ф. Кафки. Показово, що перше в сюжеті уявлення про структуру щастівського простору саме фіктивне: в розмові з сином Петро Рудик змішує столичні та донецькі реалії: „*От іще трохи пройдемо – як на п’ятнадцятому автобусі (на експресі?), а потім на метро і, пересівши на шостий тролейбус, доїдемо до автобуса – і якраз будемо в бабусі*”. Помітно, що з оповіді втомленого героя не вповні зрозуміло, які види транспорту насправді існують в Щастівську, а які – частина гри з сином.

²⁶ Тут і далі текст повісті цитується за публікацією в 4 томі зібрання творів В. Стуса

Показовим параметром топосу Щастівська є його дискретність, вибірковість, причому ця дискретність послідовно пов'язана з мотивом руху, пересування. Ця семіотична особливість простору експлікована Т. Возняком: „...*Не всі місця у ціннісному чи семантичному сенсі є однаково наповнені змістами. Є більші „наповнені”, а є й майже „порожні”. Причому ці змісти не просто перебувають у цих „місях” у певному статичному спокої – вони рухаються, взаємодіють як поміж себе, так і з „нами”*” [9]. Увага Петра Рудика фіксує значущі маркери, як правило, – саме транзитивні, оскільки герой В. Стуса, за слухним спостереженням С. Несвіта, саме перебуває в ситуації екзистенційного пошуку.

Ландшафти, повз які герой із сином наближається до мети подорожі, позначені типовими маркерами степової Донеччини: „*невеличкі перони, селища і мазанки*”, однак ознакою самого Щастівська постають шахтові відвали: „*Нарешті закурили справжні терикони, їхати лишилося справді недовго*”. Помітною постає імітація зорових вражень від поїздки залізницею, фіксація окремих часто повторюваних деталей. Слід відзначити елемент вертикального простору: терикони постають чи не єдиним образом, що визначають топос Щастівська на цій координатній осі.

Важливим параметром топосу рідного міста в уяві героя є двовимірний – плаский – характер. Триповерхові корпуси туберкульозного центру, двоповерховий аеропорт, управлінська будівля – це реалії Києва, а Щастівськ у повісті змальований підкреслено площинним. Особливо це помітно у враженнях героя від польоту літаком над містом, під час якого навіть найочевидніші елементи, що вивисуються над загальним рівнем – індустріальні та заводські будівлі, – наявні тільки потенційно, в уяві Петра Рудика: „*Десь унизу палали невидні домни...*”. Плаский рельєф міста сполучається з уявними деталями своєї „доповненої реальності”: відбувається монтаж дійсних зорових вражень з уможливленими, і герой твору водночас бачить і різнокольорові дими над хімічним заводом, і дрібні шматки породи, що котяться з відвалів. Саме в пам'яті, в уяві героя відбувається вихід із площинності у третій вимір, що показово для тлумачення міського топосу.

Топос міста під час першого візиту героя визначається нетиповими маркерами: пагорб, поле, стежка, вибалок. Терикон визначає локальну прив'язку простору, однак прямо не асоціюється із власне урбаністичним середовищем (порівняймо з першою згадкою: відвал стає маркером наближення до Щастівська, його передмість).

Надалі ця нетиповість тільки підкріплюється: у другий приїзд Рудик фіксує поле – кукурудзяне й футбольне, невеликі швидко зведені будинки. Навіть тривимірний, за своєю сутністю, політ літака завершується образами площин: щастівської землі та посадкової смуги. Цій картині передує теплий спогад про рідне місто як реальність, де центральними постають батьківські „шість соток” – тобто, знову урбаністичний топос затінюється показово сільським маркером. Власне, сама кінцева мета перебування Рудика в Щастівську окреслюється героєм як „шахтарське селище” (підкреслення моє – С. Ц.).

Один із небагатьох сюжетних епізодів, що міг би розкрити особливості міських ландшафтів Щастівська, відбувається в тумані: Петро, його мати та син вийшли з тролейбуса, але опинилися в тумані. Навколишній урбаністичний простір, відповідно, конкретизується через „заболочений хідник”, окрім якого герой більше нічого по дорозі не бачить.

Якщо зовнішні атрибути топосу Щастівська відзначаються пласкістю, то внутрішні – тиснявою. Функціональне наповнення першої атрибуції вже демарковано, і слід сказати, що друга так само не асоціюється з власне урбаністичними деталями: це й „...*тісна комірчина пошти. Дві кабінки для телефонних розмов*”; тісна й невисока батьківська хата, сарайчик біля неї.

Важливою ознакою реконструйованого топосу Щастівська є вже відзначена динамічність. Відтворення просторових позначників у тексті повісті відбувається як у зовнішньому, так і внутрішньому русі. Петро Рудик, рефлексуючи топографію Щастівська, сполучає спогади з реальним фізичним пересуванням, доланням відстані. Показовим є наступний епізод, який слід навести розлого: „*Де це тут має бути вода? – скинулось думкою. Але то вже був повний абсурд: вода була далеко, аж за шурфом, там, де протікають стічні шахтні води, в балці, якою в дитячому віці ти гасав на післявоєнних „козах” – зігнутих залізних прутах, що нагадували санчата. Води не було: було тільки бажання бачити воду – сіру і тьмяну, як в осінньому озері; було ледь прояснюване прагнення побачити воду навколо, аби легше стало на душі; намагання в такий спосіб оговтатися з відчуттям оскілого дитинства, трачених літ молодості, що мала вже ось-ось остаточно проминути*”.

Герой відштовхується від уявного, пробудженого спогадами топосу води. Перша асоціація викликає більш детальне пригадування, що заперечує початкове враження, причому до образно-просторового ряду залучаються також додаткові топічні маркери: шахтний шурф і балка. Рух пам'яті супроводжується додатковими спогадами

дитинства – безтурботної гонитви на санчатах. І вже з цим приходиться усвідомлення справжньої причини першого образу: Рудик прагне утримати свою молодість, асоціюючи її з водою. Подібний асоціативний ряд – наскрізно динамічний – тим не менш має етносимволічне підґрунтя, актуалізує глибинний код семантики води.

Як стає очевидно, за індустріальними реаліями – шахтні води, шурф – проглядає глибока внутрішня рухливість, спрямованість героя на самопізнання, яку Петро неодноразово артикулює у внутрішніх монологах, а також вкоріненість Рудика в народну символічну систему.

Деякі міські реалії виявляються в тексті тільки ретроспективно – у спогадах героя: наприклад, гастроном, лісова галявина – улюблене місце відпочинку шахтарів. Однак навіть у цьому випадку рух фізичний та рух пам'яті нерозривні: Рудик пригадує ці просторові образи за асоціацією, що розпочинається із дорожньої валізи. Частини міського простору Щастівська зв'язані між собою тролейбусним сполученням. Прикметно, що дві з трьох локацій, сюжетно значущих у повісті – це залізничний вокзал та аеропорт – напряму пов'язані з мотивом руху та дороги. Навіть найменш значущі топічні маркери Щастівська позначені акцією – рухом на рівні логіко-семантичної структури: Матвійко „погнав до брами, потім вулицею і далі-далі”; „Висівши з тролейбуса, Петро подався додому, насилу впізнаючи забуте поле”; „вони висіли з тролейбуса трохи зарано і рушили заболоченим хідником” (підкреслення мої – С. Ц.).

Персонажне наповнення топосу Щастівська більш характерне для міських реалій. Це, зокрема, старий друг Іван Петрик (математик та радіотехнік), попутник Рудика на його шляху до Києва (трудівник, який із зверхністю ставиться до інтелігенції та української мови героя), шахтарі зі спогадів, випадкова зустрічна – співробітниця аеропорту. Усіх їх споріднює почуття відчуженості, яке вони викликають у Петра: образ друга Івана виразно конфліктує зі спогадами героя про юність, а інші репрезентують огидний Рудику тип реакції на українськість.

Експлікація тез про функціональне навантаження топосу міста в знаковому просторі дає підстави визначити модель світу „Подорожі до Щастівська” як егоцентричну. Місто-світ у повісті постає як динамічна реальність, обмежена рефлексіями головного героя, що поглиблює задану топонімом умовність. Структура топосу міста розширена в часовому вимірі, включає в себе динамічну множину дитячих та молодечих вражень Петра Рудика. Структурним елементом, який скріплює окремі фрагменти дискретного міського

простору, виступає дорога. Саме в її образному просторі найбільш повно виявлені урбаністичні маркери: тролейбус, вокзал, аеропорт, поїзд, літак, посадкова смуга тощо.

Місто в повісті В. Стуса зображене як пласка реальність, двовимірний топос, який виростає в вишину тільки умоглядно, в уяві героя. Показові маркери такого площинного міста прямо асоційовані з позаміською дійсністю, з образним рядом села: поле, вода, город, білена й підмазана хата. Водночас міське населення постає більш типовим для урбаністичного образу. Перспектива аналізу умовного міського топосу повісті „Подорож до Щастівська” полягає в розширенні текстової бази, пошуку аналогій з іншими умовними містами в контексті екзистенційного пошуку героя („Процес” Ф. Кафки).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Курганов Е.* „Анекдот – Символ – Миф”. Етюди по теорії літератури / Евгений Курганов. – СПб., 2002. – 128 с.
2. *Иванов Вяч.* К семиотическому изучению культурной истории большого города / Вячеслав Иванов // Иванов Вяч. Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т. 4: Знаковые системы культуры, искусства и науки. – М., 2007. – С. 165–179.
3. *Бушев А.* Понимание образов городов и текстов о них – составная часть филологической культуры развитой языковой личности / А. Бушев // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Випуск XXII – Бердянськ, 2009. – С. 19–28.
4. *Демська-Будзуляк Л.* Топос міста та літературний контекст раннього модернізму / Лариса Демська-Будзуляк // Наукові праці. Філологія. Літературознавство. – Том 118. Випуск 105. – Миколаїв, 2009. – С. 11–16.
5. *Замятин Д.* Метагеографія: Пространство образов и образы пространства / Дмитрий Замятин. – М., 2004. – 512 с.
6. *Степанова А.* Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох / А. Степанова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Випуск XXII – Бердянськ, 2009. – С. 61–72.
7. *Белоброва Т.* Особливості прозового доробку Василя Стуса / Т. Белоброва // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 24. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 148–154.
8. *Несвіт С.* Рецепція міста у повісті В. Стуса „Подорож до Щастівська” / Сергій Несвіт // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 2. – С. 186–194.
9. *Возняк Т.* Семантичні простори міста [Електронний ресурс] / Тарас Возняк. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznjak.htm>

АННОТАЦІЯ

Сергей Цикавый. Топос условного города в повести Василя Стуса „Путешествие в Щастивск”

В статье рассматривается структура городского пространства Щастивска – фиктивного города из повести В. Стуса. Проанализирована связь урбанистического топоса с мотивами дороги и памяти, определена такая особенность городского пространства как уплощенность. Сделан вывод, что несмотря на присутствие в тексте типично индустриальных маркеров, образ Щастивска имеет сельские признаки.

Ключевые слова: город, дорога, мотив, память, повесть, топос.

ABSTRACT

Serhii Tsikavyi. The topos of imaginary city in V. Stus's story „The travel to Shchastivsk”

The article describes the structure of urban space of Shchastivsk – a fictitious city from the story by Vasyl Stus. The author has determined the main research directions of the reception of named story. As evidenced by critical analysis, „The travel to Shchastivsk” is underrepresented in the scientific paradigm: M. Goncharuk, T. Belobrova and S. Nesvit paid attention to different aspects of the poetics of the story. In this paper the relations of urban topos with motifs road and memory were analyzed. In particular it is highlighted such aspect of reflection of city topos by the hero, as an association of individual markers of the city with memory segments. The whole Shchastivsk is presented as a way, as far as its key features are different images of movement: trolley, train station, airport and pavement. It is identified such a feature of the space of the city as its flatness. The author states, that this parameter contraposes the images of Shchastivsk and Kyiv, as the second city is fully presented in the third dimension (the hero passes stairs, reflects multistoried buildings and so on). All vertical markers thinking the hero on an „augmented reality”: Petro Rudick thinks out them, reproduces from memory. In this aspect revealing is hero's look at Shchastivsk land from the aircraft. It is concluded that despite the presence of typical industrial markers in the text, Shchastivsk image has rural characteristics.

Key words: city, road, motive, memory, story, topos.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2013.

УДК 821.161.2-1:79

Михайло ЖИЛІН

к. філол. наук,

Донецький національний університет

ЕКСТАЗ І АСКЕЗА: ДО ПИТАННЯ ПРО ФІЛОСОФІЧНІСТЬ ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Статтю присвячено критичному аналізу усталеного погляду на поезію Василя Стуса як філософську. Здійснюється верифікація тверджень щодо спільності